

SZERKESZTETTE

SCOTT BURCHILL – ANDREW LINKLATER

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK ELMÉLETEI

PÁZMÁNY NEMZETKÖZI TANULMÁNYOK – 15. KÖTET

A SOROZAT EDDIGI KÖTETEI:

João Carlos Espada: A POLITIKAI SZABADSÁG ANGLO-AMERIKAI
HAGYOMÁNYA. EURÓPAI SZEMSZÖGBŐL

Gáthy Vera: INDIA. A MÚLTBÓL A JÖVŐ FELÉ

Györffy Dóra: BIZALOM ÉS PÉNZÜGYEK.
VÁLSÁG ÉS VÁLSÁGKEZELÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Jany János: JOGI KULTÚRÁK ÁZSIÁBAN

Jany János: AZ ISZLAMIZMUS. ESZMETÖRTÉNET ÉS GEOPOLITIKA

Nyirkos Tamás: POLITIKAI TEOLÓGIÁK

Rezsőházy Rudolf: BEVEZETÉS A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK
MÓDSZERTANÁBA

Salát Gergely: BÜNTETŐJOG A HAN-KORI KÍNÁBAN

Salát Gergely (szerk.): A KÍNAI ALKOTMÁNY

Salát Gergely (szerk.): KÍNAI ÁLOM – KÍNAI VALÓSÁG

Salát Gergely (szerk.): VESZÉLYES VÍZEKEN

Salát Gergely és Szilágyi Zsolt (szerk.): TRAUMÁK ÉS TANULSÁGOK.
A II. VILÁGHÁBORÚ ÖRÖKSÉGE A TÁVOL-KELETEN

Szigetvári Tamás: EURÓPAI INTEGRÁCIÓ ÉS/VAGY KELETI NYITÁS.
TÖRÖK KÜLPOLITIKAI ÉS KÜLGAZDASÁGI DILEMMÁK A 21. SZÁZAD ELEJÉN

Zsinka László: EURÓPA FELEMELKEDÉSE.
A NYUGATI HEGEMÓNIA KEZDETEI

SZERKESZTETTE

SCOTT BURCHILL • ANDREW LINKLATER

RICHARD DEVETAK • JACK DONNELLY • TERRY NARDIN
MATTHEW PATERSON • CHRISTIAN REUS-SMIT • JACQUI TRUE

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK ELMÉLETEI

FORDÍTOTTA

**KALMÁR ANDREA
GYÁRFÁS VERONIKA**

TYPOTEX

A KÖTET KIADÁSÁT TÁMOGATTA:

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

THEORIES OF INTERNATIONAL RELATIONS – Fifth Edition

First published in English under the title *Theories of International Relations, 5th Edition* by Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak by Palgrave Macmillan, a division of Macmillan Publishers Limited

Copyright © 2013, Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Terry Nardin, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacqui True

This edition has been translated and published under licence from Palgrave Macmillan, a division of Macmillan Publishers Limited

Palgrave Macmillan, a division of Macmillan Publishers Limited takes no responsibility and shall not be made liable for the accuracy of the translation.

Copyright © Gyárfás Veronika (7–12. fejezet), Kalmár Andrea (1–6. fejezet), 2019
Hungarian edition © Typotex/Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2019
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 037 2

ISSN 2416-1438

Typotex – PANTA

A PANTA a Pázmány Egyetem Nemzetközi Tanulmányokkal foglalkozó szakmai közösségének könyvsorozata, mely széles értelemben vett társadalomtudományi munkák révén mutatja be a globális világ múltját és jelenét. A sorozat neve egyszerre utal az intézményi háttérre, valamint arra a teljességre és sokszínűségre, amit megragadni hivatott: Πάντα.

Sorozatszerkesztő: Jany János

TARTALOM

1 | SCOTT BURCHILL – ANDREW LINKLATER: *Bevezetés*

Az elemzés keretei	9
Az elmélet sokszínűsége	11
A vitatott jelleg	13
A Nemzetközi Kapcsolatok tudományának megalapítása	15
Elméletek és diszciplínák	18
A magyarázó és a konstitutív elmélet	26
Az interdiszciplináris elmélet	29
Miben különböznek egymástól az elméletek?	30
Az elméletek értékelése	37

2 | JACK DONNELLY: *Realizmus*

A realizmus meghatározása	43
Hobbes és a klasszikus realizmus	46
Waltz és a strukturális realizmus	48
Az indítékok számítanak	55
Rendszer és struktúra	58
Moralitás és külpolitika	63
Hogyan vélekedjünk a realizmusról (és annak kritikusairól)?	68

TARTALOM

3 SCOTT BURCHILL: <i>Liberalizmus</i>	
A hidegháború után	71
A liberális szemlélet: „belülről kitekintés”	73
Háború, demokrácia és szabad kereskedelem	74
A globalizáció, a pénzügyi rendszer és a terrorizmus	89
Összegzés	102
4 ANDREW LINKLATER: <i>Az angol iskola</i>	104
A hatalomtól a rendig: a nemzetközi társadalom	110
A rend és az igazságosság a nemzetközi kapcsolatokban	114
A Nyugat elleni lázadás és a nemzetközi társadalom bővítése	121
Előrelépés a nemzetközi kapcsolatok terén	126
Összegzés	130
5 ANDREW LINKLATER: <i>Marx és a marxizmus</i>	132
Az osztály, a termelés és a nemzetközi kapcsolatok Marx írásaiban	135
A nacionalizmus és az imperializmus elmélete	143
A marxizmus forgandó szerencséje a Nemzetközi Kapcsolatokban	148
A termelési paradigmán túl: az emancipációs tervezet vonzatai	154
Összegzés	157
6 ANDREW LINKLATER: <i>Történeti szociológia</i>	160
A történeti szociológia eredete	164
Hatalom és termelés a történeti szociológiában	166
Hatalom és kölcsönös függőség a nemzetközi kapcsolatokban	171
Rendszer és társadalom	173
Moralitás, kultúra és az érzelmek	176
Magasabb szintű szintézis?	180
A nagy narratívákról	182
Összegzés	184

7	RICHARD DEVETAK: <i>Kritikai elmélet</i>	186
	A kritikai elmélet gyökerei	187
	Átpolitizált tudás a nemzetközi kapcsolatok elméletében	190
	A politikai közösség újragondolása	196
	Összegzés	211
8	RICHARD DEVETAK: <i>Posztstrukturalizmus</i>	212
	Hatalom és tudás a nemzetközi kapcsolatokban	213
	A posztstrukturalizmus textuális stratégiái	219
	A szuverén államok megkérdőjelezése	225
	A szuverenitás paradigmáján túl: a politikai újragondolása	236
	Összegzés	243
9	CHRISTIAN REUS-SMIT: <i>Konstruktivizmus</i>	244
	Racionalista elmélet	245
	A kritikai elmélet kihívása	248
	Konstruktivizmus	250
	A konstruktivizmus és konfliktusai	257
	A konstruktivizmus hozzájárulása	261
	A konstruktivizmus legújabb fejleményei	263
	Összegzés	267
10	JACQUI TRUE: <i>Feminizmus</i>	270
	Empirikus feminizmus	274
	Analitikus feminizmus	281
	Normatív feminizmus	290
	Összegzés	294
11	MATTHEW PATERSON: <i>Zöld elmélet</i>	297
	Környezeti elméletek a nemzetközi kapcsolatokon belül	299
	A Nemzetközi Kapcsolatokon túl: a zöld politika és a világrend megkérdőjelezése	304
	Bio-környezetvédelem – autoritás, lépték és ökocentrizmus	305

TARTALOM

A társadalmi zöldek – a növekedés korlátai és a politikai gazdaságtan	311
A globális politika kizöldítése	316
Összegzés	319
12 TERRY NARDIN: <i>A nemzetközi politika elmélete</i>	
A nemzetközi politikával kapcsolatos elméletek	323
Igazságosság a háborúban	328
Nemzetközi igazságosság	335
Globális igazságosság	341
A nemzetközi gondolkodás története	348
<i>Bibliográfia</i>	355
<i>Névmutató</i>	407

BEVEZETÉS

AZ ELEMZÉS KERETEI

A Nemzetközi Kapcsolatok önálló tudományágként a kezdetektől komoly elméleti viták színtere volt. (A kötetben a „Nemzetközi Kapcsolatok”-at – nagy kezdőbetűvel – a tudományág, míg a „nemzetközi kapcsolatok”-at – kisbetűvel – a Nemzetközi Kapcsolatok tudománya által vizsgált struktúrák, folyamatok, epizódok és események megnevezésére használjuk.) A szakterület két alapszövege, E. H. Carr *The Twenty Years' Crisis* (A húszéves válság) című műve, mely 1939-ben jelent meg először, valamint Hans Morgenthau 1948-ban publikált *Politics Among Nations* (A nemzetek közötti politika) című kötete három fő szempontból is elméletalkotónak volt nevezhető. Mindkettő létrehozott egy tág elemzési keretrendszert, amely különféle eseményekből lesűrthette a nemzetközi politika lényegét; mindkettő olyan elméleti eszközt igyekezett adni a jövő elemzői kezébe, melynek segítségével megérthetők a látszólag egyedi epizódok mögött rejlő általános törvényszerűségek; s végül, mindkettő a politikai fellépés azon formáiról elmélkedett, amelyek a legmegfelelőbbek egy olyan térségben, ahol a hatalomért folytatott harc áll mindenekfelett. Mindkét gondolkodót az vezérelte, hogy helyreigazítsa a liberális tervezet szívében a nemzetközi politika természetének mély félreértéseit – különösen azt a meggyőződést, hogy a nemzetközi jog képes lehet megfékezni a hatalomért folytatott harcot, és hogy az önös érdekek üzését felválthatja a mindenkinek biztonságot nyújtó közös cél. Nem mintha Morgenthau és Carr azt gondolta volna, hogy a nemzetközi politikai rendszer arra van kárthatva, hogy örökké a hatalomért és a biztonságért folytatott kíméletlen küzdelem körül forogjon. Elgondolásuk lényege abban állt, hogy a nemzetközi rendszer megreformálására irányuló valamennyi törekvés, amely nem veszi figyelembe a hatalmi harcot, hamar csődöt fog mondani. De ennél is aggasztóbb volt számukra annak veszélye, hogy az alapvető változásokat célzó erőfeszítések félreértik a nemzetközi kapcsolatok feladatát. Úgy ítélték meg, hogy a liberális internacionalista világkép nagyban felelős volt a két világháború közötti válságos időszakért.

Számos tudós, különösen az 1960-as évek amerikai gondolkodói szerint a Morgenthau által alkotott elméleti keret jellemzően túl impresszionista volt. A nemzetközi kapcsolatok általános sémáit leíró kiinduló feltevéseit inkább alátámasztották, semmint bizonyították a felhasznált történelmi példák. Következésképpen ez a tudományág jelentősen elmaradt a közgazdaságtantól, amely a specifikus hipotézisek teszteléséhez, az általános törvényszerűségek megfogalmazásához és az emberi viselkedés előrejelzéséhez a természettudományokból merített kifinomult metodikát alkalmazta. A tudományos megközelítés támogatói a nemzetközi politika új elméletét igyekeztek felállítani, egyesek a jobb magyarázhatóság és az előrejelzések nagyobb fokú pontossága érdekében, mások pedig abban a hitben, hogy a nemzetközi politika jobbá tételének kulcsa a tudomány kezében van.

A tudományos fordulat az 1960-as években egy nagy elméleti vitához vezetett, ahol Hedley Bull (1966b) és mások azt állították, hogy a nemzetközi politikát képtelenség tudományosan vizsgálni. Ezen a véleményen volt sok, eltérő kutatásokon dolgozó elemző is. A radikális tudós Noam Chomsky szerint a nemzetközi kapcsolatokban „a történelmi körülmények túl sokszínűek és összetettek ahhoz, hogy bármit is hihetően egységesen használható »elméletnek« lehessen nevezni” (1994: 120). A Nemzetközi Kapcsolatokban „posztpozitívizmus”-ként közismert szemlélet elutasítja, hogy létezne a nemzetközi kapcsolatok egy tudománya, mely a természettudományokkal társítható bizonyítási normákat alkalmazhat a megfelelő szintű magyarázati pontosság és a prediktív bizonyosság kialakítása érdekében (Smith–Booth–Zalewski 1996). Az 1990-es években a pozitivisták állítások kerültek a viták kereszttüzébe. Kulcsfontosságú kérdés volt, hogy a „fizikai” és a „társadalmi” tudományokat egy világ választja-e el egymástól, de az elmélet céljáról és jellegéről folyó viták sem voltak kevésbé érdektelenek. Javarészt arról vitatkoztak, hogy végső soron egy elmélet – még az objektivitásra törekvő is – lehet-e „politikai”, hiszen olyan világnézeteket generál, amelyek egyes politikai érdekeket előnyben részesítenek, másokat pedig háttérbe szorítanak. Ez a vita nagyon bonyolult kérdéseket tett fel arról, hogy mi az elmélet és mik a céljai. Ezek a kérdések ma centrálisak a tudományág számára – sokkal központibbak, mint bármikor a története során. Mit is értünk a nemzetközi politika elmélete alatt?

AZ ELMÉLET SOKSZÍNŰSÉGE

E kötet egyik célja, hogy a nemzetközi kapcsolatok tudományában föllelhető sokszínű elméleti koncepciókat elemezze. A racionális döntés analízise is azt bizonyítja, hogy a pozitivista és a „tudományos” megközelítés továbbra is kulcsfontosságú marad, illetve valójában mindkettő domináns az Egyesült Államokban. De nem ez az egyetlen létező elmélet ezen a területen. Egyre több teoretikust foglalkoztat egy második elméleti kategória, ahol az a gondolati vezérszál, hogy a megfigyelők miként építik föl a nemzetközi kapcsolatokról alkotott elképzeléseiket, és a módszereket, melyek révén megpróbálják értelmezni e területet, valamint hogy mik lehetnek a „tudományos tételeik” társadalmi és politikai velejárói. Véleményük szerint a világpolitika tanulmányozásának megközelítési módjára koncentrálni legalább annyira fontos dolog, mint a globális jelenségekre magyarázatot találni. Más szóval, a világpolitika értelmezésének és magyarázatának maga a folyamata lesz a vizsgálódás létfontosságú tárgya.

Steve Smith (1995: 26–27) úgy véli, hogy a tudományágon belül alapvető különbség van „a nemzetközi kapcsolatokról *magyarázó jelleggel* beszámolni igyekvő” elméletek, illetve az elméletet „a valóság *alkotóelemének*” (saját *kiemelésünk*) tekintő perspektívák között. A bevezető fejezetben nagyrészt e két elméleti koncepció elemzésével foglalkozunk. Ráadásul az elmélet ma már olyan rokon területeket is magában foglal, mint a történeti szociológia vagy a nemzetközi politika elmélete, melyek egyedi módon gazdagították a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozását.

Az első dolog, amit le kell szögeznünk ezzel összefüggésben, hogy a konszolidatív elméleteknek egyre feltűnőbb szerep jut a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásában, amellett, hogy régóta elismerik az általuk tárgyalt témák fontosságát. Hedley Bull már az 1970-es évek elején úgy vélte (1973: 183–184), hogy:

„...azért kell a tárgykör elméletével és történetével is foglalkoznunk, mivel a nemzetközi politika összes értekezése (...) olyan elméleti tételezések mentén épül fel, melyeket nyugtáznunk kell, hogy felülvizsgálhassuk, vagyis nem hagyhatjuk figyelmen kívül vagy megjegyzés nélkül őket. A teoretikus vizsgálódás legkisebb feladata a kritikára irányul: felfedni, megfogalmazni, csiszolni és megkérdőjelezni azokat az általános feltételezéseket, amelyekből a nemzetközi politika hétköznapi beszédmódjai kiindulnak. Legfőbb feladata pedig az elméleti konstrukció: annak megállapítása, hogy egyes tételek igazak, míg mások hamisak, egyes állítások helytállóak, de mások nem, és így előrehaladva egy szilárd ismereti struktúra felépítése.”

Az idézetből kitűnik, hogy Bull szerint a magyarázó és a konstitutív elméletre egyaránt szükség van a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásában: a szellemi vizsgálódás nem lenne teljes, ha nem törekednénk mindkét irány jobb megértésére. Habár Bull észrevételei a hetvenes évek elejéről valók, a konstitutív teória abban az évtizedben csak később foglalhatta el központi helyét a tudományágban, javarészt a társadalom- és politikaelmélet rokon területein történt előrelépéseknek köszönhetően. A nemzetközi elmélet iránti egyre növekvő érdeklődés mellett az azóta eltelt időszakban felvirágozott a teoretikus kérdéseknek szentelt szakirodalom, mely zömmel a konstitutív ággal foglalkozik. Az elméletalkotási folyamat előtérbe kerülése nem zajlott ellentmondások nélkül. Voltak, akik szerint a túlzott elmélyedés az elméletben egyfajta elfordulás „a való világ” kérdéseinek elemzésétől és a politikai relevanciáért vállalt felelősségtől (Wallace 1996). Itt párhuzamot fedezhetünk fel Keohane (1988) posztmodernizmus elleni álláspontjával, aki szerint, ha leragadunk a politikatudomány filozófiai problémáinál, az az empirikus vizsgálódás fontos területeinek elhanyagolásához vezet.

A fenti érv kritikusan úgy vélik, hogy az a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásának céljairól alkotott kimondatlan és alá nem támasztott elméleti feltételezéseken alapul, legfőképpen azon a meggyőződésen, hogy a diszciplína olyan kérdésekkel foglalkozzon, melyek inkább az államok számára létfontosságúak, és nem, mondjuk, a nemzetközi politikai rendszer megváltoztatására törekvő civil társadalmi szereplők részére (Booth 1997; Smith 1997). Ezen a ponton fontos felidéznünk, hogy Carrt és Morgenthaut nem csupán a „kinti” világ magyarázata érdekelte, hanem az is, hogy hathatós érvelést alkossanak arról, hogy az államok észszerű keretek között mit érhetnek el, ha véget vetnek a nemzetközi politikai versengésnek. Smith (1996: 113) úgy véli, hogy szándékosan vagy anélkül, de minden elmélet ezt teszi: „nem egyszerűen magyaráz vagy előrevetít, hanem tudósít az emberi cselekvés vagy beavatkozás lehetőségeiről; nem pusztán az értelmezési lehetőségeket vázolja fel, hanem az etikai és gyakorlati horizontot is”.

Smith megkérdőjelezi azt a szerinte hamis előfeltevést, hogy az „elmélet” szemben áll a „valósággal” – ellenben az „elmélet” próbája egy olyan „valóság”, amely már „odakint” van, és bármely elméleti feltételezés nélkül megismerhető (lásd még George 1994). A kérdés inkább az, hogy ami „odakint” van, vajon mindig elméletfüggő-e, és bizonyos fokig mindenkor a megfigyelő kultúrája és anyanyelve, valamint egy társadalomról egy adott helyhez és időhöz kötődő általános hiedelmek szabják-e meg. Emellett, ahogy korábban említettük, az elmélet célját firtatók azt a tényt sem hagyhatják figyelmen kívül, hogy egy elemzés mindig teoretikus tudáson alapul és valószínűleg politikai jelentőséggel és következményekkel jár (Brown 2002). A 10. fejezetben

bemutatjuk, hogy a téma egyre bővülő feminista irodalmának érvelésében kiemelt az az állítás, mely szerint az uralkodó hagyományok közül több a nemekhez köthető, amennyiben a társadalom és a politika kifejezetten férfias tapasztalatait tükrözi. A diszciplína kritikai megközelítései, melyekkel a 7. és 8. fejezet foglalkozik, egyformán igyekeztek hangsúlyozni, amint azt már Nagel (1986) is kijelentette egy egészen más témához kapcsolódva, hogy „semmitől vett vélemény” nem létezik.

Habár a tudományos megközelítés számos képviselője felismerte ezt a nehézséget, mégis hitték, hogy a természettudomány lehetővé teszi az elemzők számára, hogy az általuk vizsgált társadalmi és politikai világ fölé emelkedjenek. A társadalomtudományos kutatások követhetnék mindazt, amit a természettudományok eddig elértek. Erre a későbbiekben még visszatérünk. De a nemzetközi kapcsolatok tudományának lehetőségeiről folytatott viták, valamint a kérdés, hogy az elmúlt évek során túlzott mértékű volt-e az elméleti szintű gondolkodás a politika szempontjából releváns analízis kárára, mind azt mutatják, hogy a tudósok véleménye eltér az elmélet céljaival és mibenlétével kapcsolatban vagy a szélesebb területen belüli megfelelő hovatartozásáról. A Nemzetközi Kapcsolatok az elméleti nézeteltérések szakterülete, vagy ahogy Holsti (1985) egykor nevezte – egy „megosztott diszciplína”.

A VITATOTT JELLEG

Ez valóban így van, amióta csak ennek a viszonylag új témának a megalkotói először vitatkoztak a nemzetközi politika alapvető sajátosságairól az első világháború utáni nyugati iskolában. Azóta a nemzetközi politika tanulmányozásának szinte minden aspektusát megvitatták, voltak idők, amikor hevesen, máskor kevésbé. Mit tanulmányozzon ez a diszciplína? Az államok közötti kapcsolatokat? Az egyre erősödő transznacionális gazdasági kötelékeket, ahogy azt a 20. század eleji liberálisok javasolták? Vagy a fokozódó nemzetközi kölcsönös függőséget, ahogy azt a hetvenes években tanácsolták? Esetleg a dominancia és a függőség globális rendszerét, miként azt a marxisták és a neomarxisták vélték az 1970-es évektől? A globalizációt, amiről napjaink tudósai vitatkoznak? Mi legyen a szerepe a nemek közti egyenlőség, illetve az azonosság és különbség kérdéseivel foglalkozó tanulmányoknak ezen a területen? Csak néhány példa arra, mennyire megosztott ez a tudományág a saját *tárgyát* illető alapkérdésekben is.

Továbbá, hogyan tanulmányozhatók a nemzetközi politikai jelenségek? Empirikus adatokat felhasználva azonosíthatjuk a nemzetközi kapcsolatok

törvényszerűségeit és formáit? Történeti bizonyítékok révén megérthetjük azt, ami egyedi (Bull 1966a), vagy azonosíthatjuk az évszázadokon át fennmaradt gondolati hagyományokat (Wight 1991)? A marxista megközelítés segítségével magyarázhatjuk a termelés, az osztályok és az anyagi egyenlőtlenségek világpolitikára gyakorolt hatását? Vagy, ahogy Waltz teszi (1979) a vállalatok piaci viselkedésének tanulmányait követve, megérthetjük azokat a rendszerszintű erőket, amelyek állítólag minden államot igen hasonló viselkedésre készítetnek? Esetleg, ahogy Wendt állítja a konstruktivizmus védelmében (1999), a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásánál fontos belátni, hogy „az egész nem több ötletelésnél”? Íme, néhány példa arra, hogy milyen alapvető nézeteltérések vannak ebben a tudományágban a helyes *módszertan(oka)t* illetően.

És végül, lehetséges-e, hogy a tudósok semleges elemzéseket készítsenek, vagy minden megközelítés kultúrafüggő és szükségképpen elfogult? Lehetséges-e a tények – és nem az értékek – objektív ismerete, ahogy azt gyakran hangoztatják a tudományos megközelítés szószólói? Vagy, miként a globális etika követői állítják, lehetséges-e megismerni azokat a célokat, amelyek felismerésére kell törekedjenek az államok és más politikai szereplők, mint amilyen a globális igazságosság terjesztése (Beitz 1979) vagy a szegénység felszámolása a világon (Pogge 2002)? Mindez pedig a tudományágra jellemző néhány *episztemológiai* vita arról, hogy az emberiség mit tudhat és mit nem a társadalmi és politikai világról. A diszciplína számos „nagy vitája” és vízváltástója ilyen kérdésekre összpontosított.

Bevezető fejezetünket a továbbiakban ezekkel és egyéb kérdésekkel folytatjuk, az alábbi címszavakban:

- A Nemzetközi Kapcsolatok tudományának megalapítása
- Elméletek és diszciplínák
- A magyarázó és a konstitutív elmélet
- Az interdiszciplináris elmélet
- Miben különböznek egymástól a nemzetközi kapcsolatok elméletei?
- Az elméletek értékelésének kritériumai

Egyik célunk az 1980-as évek óta elterjedt elméletek bemutatása, a különféle „stílusok” és eljárásmodok elemzése, valamint kommentálni azt a szakterületre jellemző visszatérő problémát, hogy a teoretikusok gyakran „elbeszélnek” egymás mellett, ahelyett, hogy termékeny párbeszédet folytatnának, mely feltárná a közösen elfogadott területeket és magasabb szintű szintézishez vezetne. Egy másik cél pedig, hogy azonosítsuk azokat a módszereket, amelyek segítségével érdemi összevetések végezhetők el a Nemzet-

közi Kapcsolatok különböző perspektívái között. A tudományterület több nagy hatású elméleti hagyományát taglaló későbbi fejezetek olvasása közben hasznos lehet a fenti pontokat észben tartani. Most azonban a diszciplína kialakulását bemutató rövid bevezetővel kezdjük.

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK TUDOMÁNYÁNAK MEGALAPÍTÁSA

Bár a történészek, a nemzetközi jogászok és a politikai gondolkodók már évszázadok óta írnak a nemzetközi politikáról, a Nemzetközi Kapcsolatok mint önálló diszciplína hivatalos elismerésének időpontját általában az első világháború végére teszik, ekkor alapították ugyanis Walesben az Aberystwyth Egyetemen a Nemzetközi Politika Tanszéket. Ezt további tanszékek követték Angliában és az Egyesült Államokban. A nemzetközi kapcsolatokat 1919 előtt is tanulmányozták, de nem volt saját tudománya mint olyan. A témára számos régi tudományág kitért, többek között a jogtudomány, a filozófia, a közgazdaságtan, a politikatudomány vagy a diplomáciatörténet – 1919-ig ugyanakkor kutatása nem tűnt sürgető igényűnek, ezt már az első világháború hozta magával.

A Nemzetközi Kapcsolatok tudományának megalapítását és a „nagy háború” – ahogy kezdetben nevezték – borzalmait a nyilvánosság körében kiváltott hatalmas reakciót szinte lehetetlen egymástól elválasztani. A kor számos történészét foglalkoztató kérdés, mely minden mást elhomályosított és teljesen lekötötte az érdeklődésüket, a háború kezdetének rejtélyes módja és okai voltak. Ebben a tekintetben említést érdemelnek (Taylor 1961: 30): a brit Gooch, az amerikai Fay és Schmitt, a francia Renouvin és Camille Bloch, a német Thimme, Brandenburg és von Wegerer, az osztrák Pribram, valamint az orosz Pokrovszkij. Mindannyiukat azonos morális cél, az első világháború okainak feltárása vezérelte, hogy a jövő generációi számára elkerülhető legyen egy hasonló katasztrófa.

Az 1914–18-as háború emberáldozatainak száma sokakat arra a következtetésre vezetett, hogy a hatalmi politika régi feltételei és előírásai teljes mértékben hiteltelenné váltak. A háborút követő években olyan gondolkodók, mint Sir Alfred Zimmern (az Aberystwyth Egyetem első tanszékvezetője) és Philip Noel-Baker, az érdeklődés középpontjába kerültek. Úgy vélték, hogy csak akkor jöhet el a béke, ha a klasszikus hatalmi egyensúlyt felváltja a kollektív biztonság rendszere (beleértve a jogállamiság eszméjét), melyben az államok a nemzetközi szintre helyezik át nemzeti koncepcióikat és gyakorlatukat. Itt központi szerephez jutott az elkötelezettség azon 19. századi

liberális meggyőződés mellett, miszerint az emberiség politikai előrelépést érhet el azáltal, hogy az értelmes vitákat közös érdekek kialakítására használja. Ezt a nézetet számos liberális internacionalista osztotta, akiket később a kritikusok „idealistáknak” vagy „utópistáknak” tituláltak, mondván, hogy a csodaszerűen túl leegyszerűsített. Carr (1939, 1945, 1946) úgy vélte, hogy a háború réme elleni általuk javasolt megoldás legnagyobb hiányossága az volt, hogy nem tükrözte, noha aligha szándékosan, az elégedett hatalmak álláspontját – „a gazdagok” „a szegényekkel” szembeni helyzetét a nemzetközi kapcsolatokban. Érdekes megjegyezni, hogy a nemzetközi politikáról való gondolkodásmód ideológiai és politikai jellegét elsőként egy olyan „realista” kifogásolta, mint Carr, akire a marxizmus és a 19. században különösen prominenssé vált, uralkodó liberális politikai, illetve gazdasági megközelítések ideológiai jellegének marxista kritikája volt hatással. Carr szerint ugyanez a kritika fennáll az ún. „utópisták” tekintetében is, ahogy ő nevezte őket.

A háború megrendítette azok bizalmát, akik a klasszikus diplomáciába vetették hitüket, és akik szerint időnként szükséges volt az erőszak bevetése a hatalmi egyensúly fenntartása érdekében. Az első világháború kitörésekor alig akadt valaki, aki azt hihette, hogy néhány hónapnál tovább fog tartani, és még kevesebben voltak, akik előre látták a küszöbön álló katasztrófa méretét. A háború emberáldozatairól szóló aggodalmak összekapcsolódtak azzal a széles körben elterjedt gondolattal, hogy a régi nemzetközi rend a háttér-diplomáciájával és titkos szerződéseivel immorális volt. A régi renddel való „teljes szakítás” szükségességébe vetett hit összefonódott azzal a nézettel, hogy a történelemtudomány nem megbízható tanácsadó az államok jövőbeni viselkedésének ügyében, különösen, hogy utóbbiaknak az erőszak egyre pusztítóbb formái álltak a rendelkezésükre. A háború után tehát úgy vélték, hogy a nemzetközi konfliktus megértéséhez és megelőzéséhez elengedhetetlen egy új tudományos diszciplína. A tudományág első, a győztes országok, főként Nagy-Britannia és az USA egyetemén dolgozó tudósai körében általános volt az egyetértés abban, hogy vizsgálódásaik új területén az alábbi három kérdés legyen az irányadó:

1. Mik voltak az első világháború főbb okai, és mi volt az a régi rendben, ami a nemzeti kormányzatokat egy milliók szenvedését okozó háborúba sodorta?
2. Melyek az első világháború legfontosabb tanulságai? Hogyan előzhető meg, hogy újra megtörténjen egy ilyen viláágérés?
3. Milyen alapon hozható létre egy új világrend, és a nemzetközi szervezetek, különösen a Nemzetek Ligája hogyan biztosíthatná, hogy az államok megfeleljenek az általa lefektetett alapelveknek?

Az első „iskola” vagy „elmélet” számos képviselője a fenti kérdésekre válaszolva azt hangoztatta, hogy a háború részben a „nemzetközi anarchia” eredménye, részben pedig az 1914-es események fölötti kontrollt egyértelműen elvesztő politikusok félreértéseinek, tévedéseinek és meggondolatlanságának következménye. Az „idealisták” úgy vélték, hogy azáltal teremthető békésebb világrend, ha a külpolitikai elitet a közvélemény előtt elszámoltathatóvá és a nemzetközi kapcsolatokat pedig demokratikussá teszik (Long–Wilson 1995: 2. fejezet). Bull szerint (idézi Hollis–Smith 1990: 20):

„...e szerzők megkülönböztető jegye a haladásba vetett hitük volt: a hit különösen abban, hogy az első világháborút szülő nemzetközi kapcsolatok rendszere alkalmas arra, hogy egy alapvetően békésebb és igazságosabb világrenddé legyen átalakítva; hogy az ébredező demokrácia, a »nemzetközi szellem« erősödése, a Nemzetek Ligájának megalakulása, a béke híveinek jó cselekedetei vagy a tanításaik által terjesztett felvilágosodás hatására valójában már folyt az átalakulás; és hogy nekik a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozóiként az a feladatuk, hogy segítsék az előrehaladást abban, hogy legyőzze a tudatlanságot, az előítéletet és az útjában álló rosszindulatú érdekeket.”

Bull kiemeli, hogy a normatív látásmódok mennyire inspirálták a diszciplínát a kialakulása első szakaszában, amikor sokan úgy vélték, hogy az első világháború „az összes háborúnak véget vető háború”. A háború jelenségének igen alapos tanulmányozása adhatott csak magyarázatot arra, hogyan hozhatnának létre az államok egy olyan világrendet, amelyben az efféle konfliktusok megismétlődése lehetetlenné válna. Döntő fontosságú az is, hogy ez a tan egy olyan korban született, amikor sokan elhitték, hogy a nemzetközi politika reformja nem csupán létfontosságú, hanem egyértelműen megvalósítható. A nemzetközi kapcsolatok vizsgálatában azóta is központi kérdés, hogy vajon lehetséges-e radikálisan jobbra tenni a globális rendet.

A tudományág első éveiben a liberális internacionalizmus kritikái domináltak. Carr, az egyik legkeményebb kritikus, kimutatta (1939, 1945, 1946: 1. fejezet), hogy az „utópisták” bűne a „naivitás” és a „túláradó lelkesedés” volt. A látnoki hév útját állta a tárgyilagos elemzésnek. A liberális internacionalizmus realista kritikája, melyet Carr közvetlenül a második világháború előtt indított el, és amelyet különböző tudósok folytattak, többek között Morgenthau az 1940–50-es években az USA-ban, az első ún. „nagy vitához” vezetett. A jelenkor tudósai (Wilson 1998) kétlik, hogy ez a vita valóban bekövetkezett-e; a realisták és az idealisták közötti nagy vita mítosza révén nyerte el azonban identitását a tudományág a 2. világháború utáni években.

Érdekes módon az utópistákat „naivitásukért” elmarasztaló Carr (1939, 1945, 1946) a realistákat is célba vette, és azzal vádolta őket, hogy „meddők” és „önteltek”. Több oka is lehet az elméletek térnyerésének valamely tudományágban, mint például, hogy mennyire tudnak felülkerekedni az ellenfelekkel folytatott (gyakorta inkább képzeletbeli, mint valós) vitákban. A közkedvelt nézet, hogy az elmélet mindig megfelel az adott kornak, vagy más szemléleteknél jobban vonatkoztatható a napi meghatározó eseményekre, szintén kedvező lehet számukra. A 2. világháborúban kicsúcsosodó „húszéves válság” és az azt követő hidegháborús időszak mindenesetre a realizmus uralmához vezetett.

A tudományág korai éveiben az elmélet célja az volt, hogy a háború méte-lyének eltávolításával jobbá tegye a világot. Az elmélet és a gyakorlat között szoros volt a kapcsolat: az elmélet nem vált külön a nemzetközi politika aktuális világától. Ez igaz volt a liberális internacionalistákra, akik azt látták, hogy „a világ mélyen eltér attól, mint amilyennek lennie kéne”, és akik „hitték, hogy az emberi értelem és cselekvés hatalma” megváltoztathatja azt úgy, hogy „az összes emberi lény belső képességei teljesebb mértékben kibontakozzanak” (Howard 1978: 11). És nem kevésbé volt igaz a realistákra, akik úgy gondolták, hogy az elmélet tétje a politikai praxisban a legnyilvánvalóbb módon az, hogy minél tárgyilagosabban igyekezzen megérteni, milyen korlátokba ütközik annak a jövőképnak a megvalósítása, melyet az „utópisták” annyira igyekeztek magukévá tenni. Ez volt az a realista álláspont a versengő államok világában megvalósítható és nem megvalósítható dolgokról folytatott vitában, amely az 1950–60-as években identitást adott a tudományágnak.

ELMÉLETEK ÉS DISZCIPLÍNÁK

Wight (1966a) tette fel a kérdést több mint negyven évvel ezelőtt: *Miért nincsen nemzetközi elmélet?* A nemzetközi elmélet („elmélkedés az államok társadalmáról, a népek családjáról vagy a nemzetközi közösségről”) hagyományainak hiányát, mely pedig kezd felnőni a politikaelmélet („elmélkedés az államokról”) vívmányaihoz, a következőképpen magyarázta. A belpolitikai rendszerek rendkívüli fejlesztéseknek voltak tanúi az elmúlt évszázadokban, ilyen volt például a közoktatás és a szociális rendszer. A nemzetközi politikai rendszer viszont – alapvető tulajdonságai tekintetében – szinte alig változott. Wight ezt „a visszatérés és ismétlődés birodalma”-nak nevezte, ami „összeegyeztethetetlen a progresszivistá elmélettel”. Miközben a politikaelmélet dúskált „a jó élet”-re irányuló jellemzésekben, a nemzetközi elmélet a „túl-

elés” kérdéseire szorítkozott. A politikaelméleti és jogi szótár – „az ember társadalmi életének irányítására alkalmas” nyelvezet – a nemzetközi ügyek elemzésében nem járt kézzel fogható haszonnal (uo. 15, 25–26, 32).

Első pillantásra úgy tűnik, hogy Wight a realisták mellé állt az utópista beállítottságúakkal folytatott vitában. Az 1950–60-as években azonban Wight (1991) a London School of Economicson tartott nagy hatású előadás-sorozatában kifogásolta a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásának két gondolati hagyományra történő leszűkítését. Miközben a tudományágat megosztotta a „realizmus” és az „idealizmus”, elveszett egy nagy múltra visszatekintő megközelítés (a „racionalista” vagy „grotiusi” hagyomány), mely az államok társadalmát tekintette kiindulópontjának. Ez a nézőpont, mely az „angol iskola” (4. fejezet) néven vált ismertté, különösen befolyásos volt Nagy-Britanniában, Ausztráliában és Kanadában. Megkülönböztető sajátossága, hogy a nemzetközi kapcsolatokat nem tekinti sem sivárnak, mint a realisták, sem pedig változásra alkalmasnak, ahogy azt az utópisták (Wight szavaival élve: a „revolucionisták”) remélik. Az angol iskola követői szerint magas szintű rend és együttműködés áll fenn az államok közti kapcsolatokban, még akkor is, ha anarchikus állapotok közepette élnek – mely állapot jellemzője a szuverén államok irányítására képes, fölöttes hatalom hiánya.

Több mint négy évtized elteltével immár nem hivatkozhatunk, miként Wight tette, a nemzetközi elmélet „szűkösségére” (12. fejezet). Ahogy kötetünkben bemutatjuk, a nemzetközi elméletnek ma már több termékeny irányzata van, és ezekből csak kevés foglalkozik az államok túlélésével vagy a globális politika elméletbe foglalásához szükséges szótár kétségtelen hiányával. Hogyan történt ez az átalakulás, és ezáltal hol tartanak most a nemzetközi kapcsolatok terén lehetséges előrelépésről folytatott korábbi eszmecserék?

A kérdések megválaszolását annak megemlékezésével kezdhethetjük, hogy az 1960–70-es években a Nemzetközi Kapcsolatok tudománya gyors fejlődésen ment keresztül, hiszen új egyetemi tanszékek és központok jelentek meg nemcsak az USA-ban és Nagy-Britanniában, hanem számos más helyen is. Ebben az időszakban gombamód elszaporodtak a szemléletmódok. A legfőbb irány még mindig a háború és a konfliktus maradt, míg az atomkorszak a stratégiai tanulmányok új alterületének felemelkedését hozta az 1950–60-as években. A diszciplína határai azonban tágultak a tárgyalt időszakban, belekerült a külpolitikai analízis, majd ez a tudományág többféle megközelítésre vált szét, melyek közül az egyik a külpolitikai magatartás egy prediktív tudományát igyekezett megteremteni, ami javíthatna a „válságkezelésen” (Hill 2003). A hetvenes években feltűntek a nemzetközi egymásra-

utaltsággal foglalkozó tanulmányok – vagyis inkább újból megjelentek, mert a liberális internacionalisták, mint Zimmern, a nemzetközi kereskedelem terjeszkedését már korábban az elemzések kulcsfontosságú szintjének tartották. A liberális egymásrataltság-elméletek és a nemzetközi rendszerek későbbi „neoliberális institucionalista” elemzései úgy látták, hogy az emberiség gazdasági és technológiai egységesülése a globális szintű nemzetközi együttműködés új formáit igényli.

A szocialista hagyomány követői viszont helytelennek tartották a nemzetközi egymásrataltság elnevezést. A valóság inkább egy globális uralmi és alárendeltségi rendszer, melyben a világ két része a „mag” és a „periféria”. Az 1970–80-as években használt „interparadigmatikus vita” kifejezés azt illusztrálta, hogy a diszciplína természetét illető korai konszenzust (mely soha nem volt teljes) egymással szemben álló szemléletek széles spektruma váltotta fel, és ez egy mai napig fennálló állapot (Banks 1985; Hoffmann 1987). Alig néhány olyan megközelítés maradt (köztük a neorealizmus messze a legfontosabb – lásd a 2. fejezetben), mely továbbra is egy egyedi „anarchikus” területnek tekinti a nemzetközi rendszert, amit a társadalmakon belüli és azok közötti szociális és gazdasági fejlődéstől elkülönítve lehet elemezni. Ma már hangsúlyozzák más tudományágak és rokon területek befolyását, és a Nemzetközi Kapcsolatok elméletének több irányzata tagadja, hogy a kutatás tárgya sajátos lenne, vagy a rokon vizsgálati területek tudományos nyelvezetére való komoly támaszkodás nélkül képes lenne előrelépni. A különféle társadalom- és politikaelméleti gondolatok átvétele egy olyan fejlemény, amely egyre nagyobb jelentőséggel bír az 1980–90-es évek óta.

Kötetünkben számos nagy hatású elméletet vizsgálunk, többek között a liberális internacionalizmust, a realizmust, a neorealizmust és az angol iskolát, valamint olyan kevésbé befolyásos nézeteket is, mint például a marxizmus és az újabb irányzatok közül a konstruktivizmus, a feminizmus és a zöld politikai mozgalom. Foglalkozunk a nemzetközi politika elméletének jól megalapozott tudományterületével is, valamint a történeti szociológia és a Nemzetközi Kapcsolatok közötti összefüggések új keletű kérdéskörével (ez különösen érdekes lehet a marxizmussal, a konstruktivizmussal és az angol iskolával foglalkozó kutatók számára), mely a nemzetközi vagy világpolitikai változási folyamatok hosszú távú vizsgálatát kívánja középpontba helyezni.

Ily módon reméljük, hogy sikerül rövid áttekintést nyújtani a Nemzetközi Kapcsolatok elméleti céljairól és a természetéről folytatott kortárs vitákról. Mi az „elméletek” elnevezést választottuk, habár a szakirodalomban az évek során már sokféleképpen hivatkoztak rájuk: „paradigmák”, „perspektívák”, „diskurzusok”, „filozófiai iskolák”, „elképzelések” vagy „hagyományok”. Elne-

vezésük kevésbé lényeges, sokkal inkább az, hogy mi a céljuk és hogy miben különböznek egymástól. Az alábbi pontokba szedett leírás az elméleti célok sokféleségét igyekszik megragadni:

- Az elméletek a nemzetközi politika vagy az ismétlődő nemzeti magatartásformák törvényszerűségeit magyarázzák (Waltz 1979).
- Az elméletek a történelemre és a történeti szociológiára hagyatkoznak, különösen azért, hogy megindokolják, hogy a nemzetközi politika viszszerterő jellegére vonatkozó állításokat fenntartással kell kezelni, illetve hogy bizonyítsák, hogy a jelenkor eseményeinek természete továbbra is nehezen megragadható marad, ha nem a fejlődés hosszú távú folyamataival együtt vizsgáljuk (Linklater 2011a; Rosenberg 1994; Teschke 2003).
- Az elméletek megkísérlik vagy magyarázni és bejósolni a magatartást, vagy megérteni az aktorok „fejében” létező világot (Hollis–Smith 1990).
- Az elméletek az államok közötti kapcsolatokról szóló gondolati hagyományok, melyek középpontjában a hatalomért folytatott harc, a nemzetközi társadalom természete vagy egy világtársadalom kialakulásának esélye áll (Wight 1991).
- Az elméletek empirikus adatok segítségével tesztelik a világról alkotott hipotéziseket, például azt, hogy a liberáldemokrata államok között nincsen háború (Doyle 1983).
- Az elméletek górcső alá veszik és megpróbálják tisztázni az afféle elképzelések használatát, mint a hatalmi egyensúly vagy a kauzalitás gondolata (Butterfield–Wight 1966; Suganami 1996; Kurki 2008).
- Az elméletek kritizálják az uralmi formákat, és megkérdőjelezzik azokat a szemléletmódokat, amelyek a társadalom által alkotott és változtatható dolgokat természetesnek és megváltoztathatatatlannak állítják be („kritikai elmélet”).
- Az elméletek azon töprengenek, hogyan kellene megszervezni a világot, és azt elemzik, hogyan alkották és védik meg a különféle emberi jogokról és a globális társadalmi igazságosságról szóló koncepciókat („a nemzetközi politika elmélete” vagy „globális etika”).
- Az elméletek magára az elméletalkotásra reflektálnak; episztemológiai állításokat elemeznek arról, hogyan ismeri meg az ember a világot, és ontológiai tételeket arról, miből áll végső soron a világ – például, hogy alapvetően szuverén államok vagy egyének alkotják-e, akik az emberiség többi részével szemben jogokkal, iránta pedig kötelezettségekkel rendelkeznek („konstitutív elmélet”).